

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

Olle Meyer: *Glömda bröder. Studier i bröderna Adolf och Gustaf Johanssons författarskap*. Akademilitteratur. Sthlm 1979.

Titeln på Olle Meyers avhandling om bröderna Johansson röjer att det är fråga om en mindre vanlig avhandlingstyp. Den gäller författare på andra och tredje planet som försvunnit ur den läsande allmänhetens intresse och medvetenhet och också hotar att göra det ur litteraturhistoriska handböcker och lexikon. Litteraturforskningen försummar av lättförklarliga skäl diktare i de litterära värdehierarkiernas mellanskikt, eftersom de saknar den konstnärliga och idémässiga signifikans som de betydande och överlevande författarna har. Men i själva verket kan de ha mer intressanta saker att ge forskningen än vad man i allmänhet tänker sig. De kan ge oss en större konkretion av sin samtids litterära liv. Socialhistoriskt kan de ha mer att ge än de välkända och etablerade. I bästa fall erbjuder ett fält för nyupptäckter och omvärderingar.

De bägge författare som Olle Meyer i sin avhandling lyft upp ur glömskans djup illustrerar utomordentligt väl dessa möjligheter. Båda har nätt och jämnt nästippen över den litterära hågkomstens yta. Gustaf Johansson, den yngre brodern, omnämnes i förbifarten i Linders *Fem decennier*, däremot inte Adolf J. Denne har däremot fått en artikel i *Svenskt litteraturllexikon*, men inte brodern. Under perioden 1915–25 var de bägge uppmärksammade namn, införlivade i tidens litterära medvetande. Bägge debuterade som lyriker i en Karlfeldt-inspirerad och vildmarksromantisk anda. Det var Gustaf J:s poesi som uppmärksammades mest, och man kunde rent av tala om »den johanssonska lyrikskolan» och räkna den unge Dan Andersson till den.

Den verkliga litterära berömmelsen tillföll emellertid Adolf J. med debutromanen *De röda huvudena* 1917. Den mottogs med översvallande kritik och såldes i upplagor, som Karl Otto Bonnier kunde beteckna som ett rekord i förlagets historia när det gällde ett debutarbete. Man jämförde med Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*, och boken översattes till flera främmande språk. Succén efterföljdes emellertid inte av nya framgångar. Adolf J. är ett typexempel på en författare som lyckas en gång men sedan aldrig mer. Inte heller Gustaf J. infriade de förväntningar hans tidiga diktsamlingar ingett. De båda diktarbröderna dog förhållandevis unga, Gustaf redan 1925, Adolf 1934. Tidigt började glansen kring deras namn att flagna, och deras litterära rykte har successivt kanat utför ner i glömskans däl. Några enstaka gånger har succéromanen *De röda huvudena* uppmärksammats: på 50-talet i artiklar av Daniel Hjorth och Åke Runnqvist i serier om glömda böcker. Karl Axel Lagergren, en gymnasiekamrat till bröderna, skrev en personhistoriskt inriktad uppsats om dem i *SLT* för några år sedan.

När Olle Meyer nu för upp bröderna Johansson på den akademiska forskningens plan, har han skrivit en avhandling som sonderfaller i tre disparata delar. Den första delen är biografisk och mycket kort. Den andra är inriktad på succéromanen *De röda huvudena* med tonvikt på litteratursociologiska aspekter, medan det tredje avsnittet om »den okände Gustaf Johansson» har en psykoanalytisk infallsvinkel. Den metodiska mångsidigheten är påfallande – även komparativa och temaanalytiska avsnitt förekommer –, men den har självfallet lett till en ofullständig och

något splittrad bild av bröderna Johanssons litterära gärning som helhet ur litteraturhistorisk synvinkel.

Akribin i denna avhandling är mycket tillfredsställande när det gäller de tryckta källorna, men mindre god beträffande de otryckta. Detta märks framför allt i det inledande biografiska avsnittet som bland annat bygger på Adolf J:s omfattningsrika dagbok från åren 1909–19 samt på brev, en privat släktkrönika m. m. Allvarligare än de många små felaktigheter som förekommer i citaten ur detta källmaterial är det sätt som detta använts på för att ge en bild av brödernas hemmiljö, uppväxtförhållanden, personligheter m. m. En viss osäkerhet att handskas med de biografiska källorna framträder vid närmare granskning av redovisning, faktaurval och källkritik.

Framför allt betänkligt är att Olle Meyer i stället för att citera ur källorna redovisar dem i ett referat, i vilket ofta ett abstraherande och intolkande skikt smyger in och hotar att deformera sammanhanget. Det gäller i synnerhet bilden av Adolf J., dagboksskrivaren, som blivit onödigt mörk och utan liv och intresse. I och för sig torde nog den något paradoxala bilden av en natur- och frihetsälskande manlig hedonist med depressiva anlag i stort motsvara det intryck man får vid en genomläsning, men det finns plats för betydligt ljusare och muntrare sidor än vad Meyer redovisar. Politiskt sett torde Adolf J:s engagemang i socialism och arbetarrörelse i ungdomen ha varit starkare än vad som framgår av avhandlingen. Överlag gäller också att Meyer tenderar att dra lite för långtgående slutsatser av den behaviouristiska isbergsprosa som dagboken till största delen utgör.

Också avsnittet om *De röda huvudena* tenderar att beröva Adolf J. det litterära liv och intresse som hans böcker ändå kan göra anspråk på. Dagboken har ett intressant, förexpressionistiskt inslag. Diktdebuten *Varsel-nätter och gryningsvägar* från 1915 har en hel del inslag av neologismer och manierismer som tyder på att diktaren är på väg från Karlfeldts lyrikidiom in i den modernistiska lyrikens mer mysticistiska domäner. Meyer tar inte upp sådana aspekter, men allvarligare är att han inte heller tar upp frågorna om språk och stil och överhuvud taget den ordkonstnärliga gestaltningen i *De röda huvudena* till behandling. I synnerhet dess första avdelning, *Lodjuret*, med dess suggestiva vildmarksskildring väckte praktiskt taget samtliga recensenters uppmärksamhet och ibland ganska oförklarliga entusiasm. I stället för att göra en temaanalys av romanen – ett skäligen ointressant företag med tanke på dess schablonmässiga handling – borde Meyer närmare undersökt den prosastil som för samtiden framstod som suggestiv – men också som svulstig och förkonstlad – och som säkert var en faktor som borgade för den stora succén.

Adolf J:s andra prosabok, *Pukes dal* från 1919, blir inte heller föremål för den uppmärksamhet den kunde vara värd. Den fick dålig kritik, och Meyer övertar helt enkelt 1919 års kritikers omdömen. Men det är snarare denna roman som i dag kan förtjäna en liten konstnärlig uppmärksamhet. Uppenbart var den en större konstnärlig satsning för författaren själv; i dagboken berättar han hur han praktiskt taget mening för mening mejslade ut den romantiskt ockulta berättelsen, som kan betecknas som en lyrisk-allegorisk saga med starka poetiska och episka förtäningseffekter. I sin berättarteknik pekar den snarast framåt, och den framstår som en ovanlig och oför-

stådd fågel i den svenska berättarkonsten vid denna tid.

Meyers underskattning av de ordkonstnärliga aspekterna framstår tydligt när han söker teckna en litterär bakgrund till *De röda huvudena*. Helt berättigt vill han reducera inflytandet från Jack London, som ofta framstår som romanens viktigaste impulsgivare, och detta med anslutning till Mats Rehns avhandling *Jack London i Sverige* (1974). Men han behandlar den centrala frågeställningen på minimalt utrymme och utan att ta upp frågorna om vilka Lonon-böcker Adolf J. läst, om stilistiska skillnader etc. Däremot ägnar han stort utrymme åt jämförelser med så skilda storheter som Strindberg och Valdemar Lindholm. I det förra fallet gäller det triviala detaljlikheter, i det senare romanschabloner inom samtidens underhållningslitteratur. Jämförelserna når aldrig de viktigare sidorna i boken: den språkligt suggestiva naturskildringen, den ultraprimivistiska tendensen. Man efterlyser en noggrannare undersökning av vad nittioalets naturromantiska prosa betytt, t. ex. Pelle Molins *Ådalens poesi*, som nu helt fallit bort ur perspektivet. Vilken roll kan Hamsuns naturmystik ha spelat? En sådan fråga hade varit på sin plats att besvara.

I sin litteratursociologiska undersökning av succén och dess orsaker bygger Olle Meyer på Lars Furulands flödeschema över det litterära kretsloppet. Han undersöker förlagets agerande, framför allt med tanke på dess PR-verksamhet för boken, vidare pressmottagandet och läsareaktionerna, biblioteksinköpen m. m. Undersökningen bygger på ett imponerande omfångsrikt arbete och har intresse inte bara ur litteratursociologisk synvinkel utan också ur receptionshistorik.

Beträffande resultaten är emellertid undersökningen mindre säker. När det gäller Bonniers reklamdrive har Meyer gått igenom annonseringen för boken i Stockholmspressen och funnit att boken endast kom på en blygsam femtonde plats i fråga om reklamutrymme bland 1917 års höstböcker. Hans uppfattning att reklamen för boken inte heller var utformad på ett särskilt säljande sätt måste emellertid revideras. I själva verket hade Bonniers en annons inne som på ett braskande sätt gjorde mynt av den översvallande kritiken och strök under saker som »en svensk diktarbragd» och »sällan eller aldrig har en debutant mötts av en sådan kritik». Den bör ha väckt läsarnas intresse och bidragit till de sensationellt många upplagorna.

Meyer undersöker vidare recensionerna i dagspress och tidskrifter. I en tabell på s. 55 har han delat in dagstidningarna i fyra grupper: konservativa, liberala, socialdemokratiska och vänstersocialistiska. (SvD bör här ha förts över från den liberala gruppen till den konservativa; GP:s recensent är inte någon »Ln(Petrus Larsson?)» som det står, utan signaturen »dn», dvs. chefredaktören Edvard Alkman). För att beteckna värderingarna använder Meyer ett system med plus- och minustecken, som har den svagheten att det inte anger vilken aspekt + eller - står för: konstnärlig, berättarteknisk, moralisk, ideologisk etc.

När Meyer sedan utifrån denna tabell drar slutsatsen att »de konservativa tidningarna var mer positiva än de liberala», en slutsats som bl. a. ligger till grund för en avslutande hypotes att en konservativ, högborgerlig läsekrets borgade för succén, är det en sanning med modifikation. Redan i hans tabell är plustecknen för de liberala tidning-

arna påfallande många. Frapperande är också att även reserverade liberala recensenter hade förbluffande starka lovord att ge om t. ex. berättarskickligheten. John Landquist i *DN*, som hade starka invändningar, kunde ändå lovorda naturskildringens originalitet och livskraft och tala om »en seger» för författaren. En annan kritisk recensent, Ruben Wagnsson i *SocD*, kunde erkänna att brottstycken av boken berett honom »stunder av intellektuell njutning». Även av reserverade anmälningar kunde läsarna av liberala och socialdemokratiska tidningar få intrycket att detta av en egenartad och intressant bok som var värd att läsa.

Allvarligare är att Meyer bortsett från de ideologiska signaler som framför allt de liberala tidningarnas recensioner gav – de ger i någon mån stöd åt hans hypotes. Landquist kritiserade den överslagna naturromantiken, och John Atterbom i *GHT* talade med ett träffande uttryck om »en vulgärmystisk konstruktion». I *Gefle Dagblad* påpekade den personlige och självständige Carl Larsson i By att bokens livsåskådning var direkt kulturfientlig.

Det starkaste uttrycket för idékritiken kom emellertid i en artikel i tidskriften *Forum* 1918, som signaturen J. N. skrivit. Det är en beklaglig miss Meyer gjort när han inte kunnat identifiera denne J. N. Bakom signaturen döljer sig nämligen Johan Nordström, den blivande professorn i idé- och lärdomshistoria i Uppsala, som var redaktionssekreterare på *Forum* vid denna tid (med Anton Blanck som redaktör). Hans artikel formar sig till en bred kultur- och idéhistorisk bakgrundsteckning till romanen och dess succé, som det varit viktigt att Meyer redovisat.

Johan Nordström härrör *De röda huvudenas* framgång ur samtidens civilisationskritiska tidsanda, dess förkärlek för »den primitiva naturens evangelium». Den moderna människan har blivit sentimental och romantisk och mottaglig för vildmarkens nostalgiska budskap: »'De röda huvudena' är ett nytt skott på rousseausiens träd». Men det är inte den sociala utopisten Rousseau man finner i denna roman, hävdar Nordström, utan den primitive natursvärmaren. I avslutningen placerar han in Adolf J. i en sorts ultraprimivistisk naturståndpunkt där människa och djur helt sammanfaller och tar naturligtvis avstånd från denna eskapistiska regression. Märkligt nog var emellertid också Johan Nordström konstnärligt sett positiv till romanen, talade om »ett obestridligt mästerskap» och menade att man »med gripet intresse» kunde följa skildringen.

Om Meyer bättre observerat Nordströms artikel, hade hans ideologiska analys av romanen blivit stabilare. Samtidens preferens för naturromantiskt svärmeri i det första världskrigets skugga är en viktig faktor bakom succén. När Meyer hävdar att bokens antisocialistiska tendens bäddade för att de konservativa, högborgerliga grupperna i en tid då deras politiska ställning försvagades skulle ha fått en sorts ideologisk kontakt med bokens bärande idé, hänger hans analys i luften. En konservativ recensent som Nils Erdmann i *NDA* kunde uttryckligen placera boken i ett radikalt läger: »Den poetiske rousseauanen och den prosaiske socialisten är grenar på samma träd.» Det är osannolikt att konservativa läsare kunde få ideologisk kontakt med en bok som man kunde beteckna på detta sätt.

Sannolikt har många orsaker bidragit till *De röda huvudenas* otroliga succé, och sannolikt har läsarna hämtats ur

olika klass- och partitillhörigheter. Meyer har här kanske satsat för hårt och ensidigt på en ideologisk tolkning, på en enda orsak. Men hans undersökning av en litterär succé har många stimulerande sidor och väcker intressanta frågor till liv.

Mindre stimulerande är hans – i och för sig i svensk litteraturforskning ovanliga – psykoanalytiska tolkning av böcker av Gustaf J. som äventyrsromanen *Myrholmspoj-karna* (1918) och novellsamlingen *Det röda skenet* (1920). Han förbereder marken väl genom en läsvärd metoddiskussion, men när han påbörjar den egentliga psykoanalytiska tolkningen, hamnar han i gamla, blott alltför välkända fällor. Han drar nästan aldrig in modern psykoanalytisk teori och psykoanalytiska erfarenheter i analysen. Hans metafor kopplingar och associationer verkar därför helt slumpartade, och hans metodiska praxis tycks leda till något man skulle kunna kalla för tolkningsentropi, där den ena kombinationen är lika sannolik som den andra, därför att inget referenssystem redovisas som skulle kunna göra kopplingarna mer sannolika eller rimliga. Det gäller inte minst alla de äventyrsberättelsens schabloner som *Myrholmspoj-karna* vimlar av och som Meyer läser som indikationer på oiidipala fantasier.

I sin inledande metoddiskussion tar Meyer upp psykoanalysens svårighet att styrka sina påståenden och menar att dessa inte är verifierbara eller falsifierbara i gängse mening, något som gäller också annan modern forskning. Därför undrar man vilken kunskapsmässig relevans han lägger in i ett påstående som följande (s. 110): »Jag har visat att skatten delvis representerar den faktiske faderns genitalier och ansikte.» Menar han att han verifierat, eller sannoliktgjort, eller vad? Eftersom ingen psykoanalytisk referensram redovisats, kan vi inte i vanlig vetenskaplig ordning kontrollera hans påstående. Men även om han gjort detta, är det sedan ytterligare en fråga vilket sanningsvärde man är beredd att tillmäta Freuds infantil- och sexualfixerade syn på personligheten.

Syftet med sin psykoanalytiska läsning av *Myrholmspoj-karna* anger Meyer vara en close reading av de litterära texterna, inte en psykobiografi över Gustaf J. Men hans textanalys leder hela tiden fram till påståenden om dennes personlighet som har anspråk på att vara giltiga. På s. 152 talar han slutligen om »den inblick i Gustaf Johanssons psykologiska problematik vi fått!» Man kan i högsta grad ifrågasätta sådana anspråk på en psykoanalytisk litteraturtolkning. I själva verket känner Meyer mycket litet till Gustaf J:s personlighet; det biografiska avsnittet redovisar ytterst liten kunskap om hans person. Meyer löper här risk att bli dilettantisk, och det förefaller mig osannolikt att ens en psykoanalytiker av facket skulle våga dra så långtgående slutsatser om en människas personlighet enbart utifrån skäligen konventionella texter.

Internationellt sett har en psykoanalytiskt inspirerad litteraturforskning avsatt intressanta resultat, men Meyers metodiska praxis förefaller mig stå på en primitiv nivå, som inte bidrar till någon metodutveckling, eller ens väcker intresse för forskning av detta slag. Hans ofta subjektiva och slumpartade associationer anger dessvärre snarare en väg som leder rätt in i ett vetenskapligt kuriosakabinett.

Kapitlet om »den okände Gustaf Johansson» innehåller också analyser av några av de långtifrån ointressanta novellerna i *Det röda skenet* och en litterär bakgrundsteck-

ning till dessa. Tyvärr måste man också i komparativt hänseende rikta hård kritik mot Meyers metodpraxis. Kritiken kan sammanfattas på följande sätt: 1) Han redovisar inga yttre kriterier, dvs. han ignorerar oftast frågan om Gustaf J. läst de böcker han påstås vara påverkad av, 2) Han presenterar i allmänhet endast ytliga stoffligheter som är föga representativa och funktionella för den konstnärliga helheten, 3) Han drar förhastade slutsatser om inflytande utifrån dessa ytliga stoffligheter.

Detta har lett till en stark instabilitet i den komparativa undersökningen, men jag skall inte närmare gå in på missvisningarna och skevheterna i de litterära jämförelserna. I stället skall jag avslutningsvis peka på ett par punkter där jag tror Meyer är inne på rätt spår. Novellen »Konserverator Grahns sjukdom» kan mycket väl läsas som en sorts antinietzscheansk gensaga på Hamsuns naturmystik, men här finns också ett starkt drag av den sene Strindbergs botgörarmentalitet. Likaså kan det mycket väl tänkas att Gustaf J. skrev novellen »Diktarens dotter» med Thomas Manns *Döden i Venedig* i tankarna. Här finns en påfallande motivlikhet, och Meyer hade också kunnat styrka sina iakttagelser genom att peka på att novellen stilistiskt sett framstår som något av en Mann-pastisch – vilket inte alls gäller Gustaf J:s övriga prosa – samt att ett par av novellens personer sitter ensam vid Medelhavet, vilket kan uppfattas som en vink åt den beläste läsaren att associera till Manns bok.

Övertygande är Meyer när han argumenterar för att Gustaf J. kände till Freud och psykoanalysen. I en av novellerna, »Året i eken», tar en av personerna fram en bok med titeln »Om psykoanalysen och konsten». Med stor rätt hävdar Meyer att den syftar på en broschyr i Gustaf J:s bibliotek, nämligen Rolf Lagerborgs lilla skrift *Om psykoanalysen och vad den vill avslöja om konst och konstnärer*. Det har visserligen visat sig svårt att visa hur ingående Gustaf J:s insikter i psykoanalysen egentligen var, och Meyer gör den mycket berättigade distinktionen mellan *freudianska* och *freudlika* drag för att inte dra några förhastade slutsatser. Att Gustaf J:s prosaverk uppvisar drag av ett för tiden ovanligt psykologiskt tänkande står emellertid klart.

Även om Gustaf J., som Meyer påpekar, inte utvecklades till någon betydande psykoanalytiskt inriktad diktare, är det avhandlingens trots allt kanske mest intressanta resultat att den visar att denne överhuvud taget uppmärksammade psykoanalysen så pass tidigt. Efter Olle Meyers avhandling bör kanske också en liten plats beredas åt »den okände Gustaf Johansson» i kommande upplagor av *Svenskt litteraturllexikon*

Ingemar Algulin

Esbjörn Funck: *Berättaren från fattighuset. Åke Wassing och hans roman Dödgrävarens pojke*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 12.) Uppsala 1980.

Åke Wassing gjorde en sen men dramatisk debut som romanförfattare. Först vid trettonio års ålder, 1958, utgav han sitt förstlingsverk, *Dödgrävarens pojke*. Som bekant skulle det följas av ytterligare tre romaner, *Slottet i dalen* 1960, *Grimman* 1963 och *Gropen i skogen* 1965. Egen-domligt nog har det hittills inte funnits några större studier